

SOVYETLER BİRLİĞİN'DE KÜRT TİYATROSU

Occo Mahabad

Petrograd'daki geçici hükümetin 1917 yılında Bolşeviklerin öncülüğünde Ekim Devrimiyle yıkılmasıyla başlayan süreç 1922 yılında Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla sonuçlanır. Sosyalizm ve Sovyet sistemi ezilen uluslar, halklar ve azınlıklar için büyük umut olur. Sovyetler Birliğinde bu kesimlerin eğitim düzeylerinin yükseltilmesi için her cumhuriyette alfabe ve eğitim çalışmaları yapılır. Düne kadar şovenizmle zehirlenmiş kendini ifade edemeyen halklar Lenin'in teorize ettiği *Bütün Uluslara Eşit Haklar* ilkesi doğrultusunda yoğun bir seferberlik ve çalışma içine girerler.

Kürt Komünistleride buldukları yerlerde dil, kültür, sanat, eğitim ve diğer birçok alanda kendilerini varetme yoluna giderek çalışmalar yaparlar. Ama teoride yazılanların pratiğe aktarılması konusunda Sovyetler Birliği ciddi sorunlar yaşar. Cumhuriyetlerin büyük kısmında ezilen uluslar, halklar ve azınlıklar çok büyük sıkıntı ve engellemelerle karşılaşır. Belirlenen teorik hedeflere ve amaçlara hiçbir zaman ulaşamayan Sovyetler Birliği 25 Aralık 1991'de yıkılır.

Sovyet Cumhuriyetlerinde Kürt tiyatrosunun iki önemli merkezi vardır; Gürcistan ve Ermenistan. Azerbaycan'da Leninist dönemde 1923 yılında oluşturulan Kızıl Kürdistan Uyezdi ile birlikte eğitim, kültür, sanat ve edebiyat faaliyetlerinin Stalin dönemine kadar yeterli düzeyde olmasa da varlığına şahit oluyoruz. Stalin'in Repressiya ve Büyük Temizlik dönemiyle birlikte bu az olan kazanımların da yok olup gittiğini görüyoruz. Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde bırakın tiyatro çalışmalarına destek olmayı Kürtler bilinçli bir şekilde asimile edilmişlerdir.

Soykırım günlerinden kaçan Ermeni ve Yezidi Kürtlerin bulunduğu Ermenistan'da aralarında geçmişten kalma ortak ezilmişlik duygularından dolayı her alanda ortak çaba ve işbirliği gelişmiştir. Gürcistan'da ise Kürt nüfusun Azerbaycan ve diğer Sovyet Cumhuriyetlerine göre daha örgütlü hareket etmeleri ayrıca Komünist Parti içinde çok sayıda Kürt üye ve çalışanın bulunması birçok olanağı beraberinde getirmiştir. Yalnız Gürcistan'da da işlerin ideal düzeyde olduğu sanılmamalıdır. Bu cumhuriyetin Kürtlere karşı diğer cumhuriyetlere göre daha olumlu hareket ettiği anlaşılmalıdır.

Hem Gürcistan'da hem de Ermenistan'da ilk tiyatro çalışmaları amatör ekiplerle yapılmıştır. Yetenekli gençler kişisel gayretleriyle bu çalışmalara katılmıştır. İlerleyen yıllarda Gürcü ve Ermeni profesyonel tiyatrocuların destek ve dayanışmalarıyla uzmanlaşmışlardır.

Gürcistan'da 1928 yılında Ahmedê Mirazî'nin çabalarıyla tiyatro çalışmaları yapılır. Mirazî Tiflis'te kurduğu tiyatro grubunda hem oyunculuk hem rejisörlük yapar ayrıca tiyatro oyunları yazar. Mirazi yazdığı "Zemanê Çûyî-Geçmiş Zaman" oyununun ilk gösterimlerini tiyatro grubuyla birlikte Tiflis'te yapar. Hagop

Hazaryan'ın yazdığı "Qelen-Başlık Parası" adlı oyun 1928 yılında Ahmedê Mirazî'nin yönetmenliğinde Tiflis'te oynanır.

Stalin'in emriyle başlayan Repressiya ve Büyük Temizlik dönemiyle birlikte Kürt tiyatrosu Sovyet Cumhuriyetlerinde durma noktasına gelir. Ermenistan ve Gürcistan'da tiyatro çalışmaları 70'li yıllarda yeniden canlanarak gelişmeye başlamıştır.

1970'li yıllarda Gürcistan'da dil, kültür ve sanat alanında yoğun bir faaliyetin olduğuna şahit olmaktayız. Bunun temel sebeplerinden biri Kürt Komünistlerinin Gürcistan Komünist Partisi içinde aktif bir şekilde çalışmalar yapması, bir diğeri ve beklide en önemlisi ise 1972'de Gürcistan Komünist Partisi birinci sekreteri, 1976'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi, 1978'de de Politbüro aday üyesi olan Eduard Şevardnadze'nin Kürt topluma sağladığı destek ve kolaylıklardır.

Eduard Şevardnadze'nin döneminde 1975 yılında ilk Kürtçe Rock grubu olan Koma Dilan ve ardından 1976 yılında Keremê Gerdenzerî öncülüğünde Koma Wetan grubu kurulur, 1978 yılında Gürcistan'da Keremê Anqosî'nin yönetiminde Kürtçe radyo yayını başlatılır, talep olması durumunda Kürtçe öğrenim görmek isteyen öğrencilere Kürtçe sınıflar açılmasına karar verilir, kurulan Kürt tiyatrosunun statüsü yarı resmi niteliğe kavuşturularak maddi desteklerde bulunulur.

Gürcistan'da 1970 ve 1980 yılları arasında ilk amatör tiyatro çalışmaları Tiflis Komsomolu içinde yer alan ve örgütlenen Kürt Gençleri tarafından yürütülmüştür. Gürcistan'da Tiflis Genç Komünistler Derneği bünyesinde oluşturulan ve yöneticiliğini Keremê Anqosî'nin yaptığı Genç Kürtlerle Çalışma Kurulu (1975) tiyatro çalışmaları yürütmek isteyen kişilere büyük desteklerde bulunmuştur. Öyle ki Genç Kürtlerle Çalışma Kurul'unun yeri tiyatro çalışmaları için ayrılmıştır.

Gürcistan'da Kürt tiyatrosu 1979 yılının sonlarına doğru Şaliko Bêkes, Keremê Anqosî, Yûrayê Nabîyêv, Şamil Nadîrov, Cerdoyê Esed, Lamara Paşayêva, Mirazê Ūzo Ceferov gibi isimlerin emekleriyle yeniden dirilir.

1979 yılında bu kişilerin özverili çalışmalarıyla yarı resmi nitelikte olan Tiflis Kürt Halk Tiyatrosu Gürcistan'da kurulur. Hem yönetmen hem de oyuncu olan Şaliko Bêkes ve Mirazê Ūzo'nun aktif çalışmaları sayesinde yetenekli oyuncular yetişir ve onlarca oyun Kürt seyirciyle buluşur. 30 Mayıs 1980 yılında Eskerê Boyik'in yazdığı Sinco Qîza Xwe Dide Mêr (Sinco Kızını Evlendiriyor) oyunuyla başlayan ve 10 yıl yaşayan Kürt tiyatrosu 1989 yılında oyuncular arasında yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı dağılır. Bu anlaşmazlıklar uzun ömürlü olmayan farklı tiyatro gruplarının kurulmasına neden olur.

Tiflis Kürt Halk Tiyatrosu hem Kürt yazarların hem de farklı ülkelerin yazarlarına ait oyunlara yer verir. 1980 yılında Gürcistan Tiflis'te Eskerê Boyik'in "Heyfhildan-İntikam" ve Sinco Qîza Xwe Dide Mêr-Sinco Kızını Evlendiriyor" oyunu, 1980 yılında Giyorgî Yogayev'in "Cînar-Komşu" ve "Elî û Omer" oyunları, 1981'de M.

Şamxalov'un "Xwesî-Kaynana" oyunu, 1982 yılında O. Loseliany'den "Hê Erebe Welnegeriyaye-Araba Devrilmeyen" oyunu, 1983'de Achot Papayan'ın "Zavê ji Welatê Der-Yabancı Damat" oyunları sahnelenir.

1984'de Girair Ananian'ın "Mala Min Mala Te Nîne-Evim Evin Değildir" oyunu, 1985'te Alexandre Tchkhaidzé'nin "Ji Saet Sisêyan Heta Şeşan-Saat Üçten Altıya Kadar" oyunu, 1986 yılında Y. Visbor'dan "Çiqlê Darê-Ağaç Dalı" oyunu, 1989 ve 1990 yıllarında Şaliko Miraz'ın "Yên Xwedê ji Wan Stendî-Tanrının Esirgedikleri" ve "Neferê Elewat oyunları sahnelenir. Bunların dışında A.Vampilov'ın "Melek" ve Ezîzê Gerdenzerî'nin "Zarîna Çıyan-Dağların Feryadı" oyunları seyirciyle buluşur.

Culçera Êsif, Kulîlka Eso, Besa Mihemed, Almasta Wezîr, Naza Xeto, Şalîkoyê Miraz, Aramê Miraz, Tîtalê Evdo, Şîrînê Emo, Bînbaşê Axê, Misûrê Qalixan, Temûrê Keleş, İsmâîlê Usif, İnga Torn, Şalîkoyê Sefo Gürcistan'da tiyatroya emek veren oyuncularından bazılarıdır.

Tiflis Kürt Halk Tiyatrosu 1990 yılına kadar on beş civarında oyun sahneleyerek onbinlerce seyircinin gönlünde taht kurmuştur. Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Moskova ve Kazakistan'da turnelere çıkan Tiflis Kürt Halk Tiyatrosunun oyunları Kürtçe dışında Rusça, Azerice, Gürcüce ve Ermenicede sahnelenir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Gürcistan'da tiyatro çalışmaları da en asgari seviyeye düşer. Maddi imkansızlıklar yüzünden tiyatro grupları gerekli kadro ve olanaklara kavuşamaz. Kurulan tiyatrolar bu yüzden uzun ömürlü olamadan dağılmışlardır.

Ermenistan'da 1937 yılında ilk Kürt Devlet Tiyatrosu Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Elegez'de kurulur. Tiyatronun başkanlığına o zamanki ismiyle Qundexsazê köyünden Celatê Koto, rejisörlüğüne Solak Nikogosyan, edebi danışmanlığına ünlü Ermeni aktör Mikırtıç Canan getirilir. Bu dönemde devletin Kürt tiyatroculara maaş vererek destek olduğu görülmektedir.

Yıllık planlanan ve her yıl belirlenen üç oyunun sahnelendiği tiyatro çalışmalarında devlet oyunculara gerekli sahne, dekor, kostüm ve para desteklerinde bulunmuştur. Oyunlar Ermenistan'daki bütün Kürt köylerinde seyirciyle buluşmuştur. Ermenistan içindeki ve dışındaki turnelere oyuncular devletin şoför ve araç desteğiyle gitmişlerdir. Sovyet Ermenistan devleti çalışmalarını yürüten Kürt tiyatroculara her türlü kolaylığı sağlamıştır.

İlk dönem Ermenistan'da tiyatro çalışmalarına katılan amatör oyuncular Karvanserey, Elegez, Qundexsaz, Mîrek, Pampa Kurda, Cerçerîs, Qurubxaz, Çobangermez, Senger, Korbilax, Camûşvan köylerinden seçilmişlerdir. Bu amatör oyuncuların ileriki yıllarda profesyonelleşerek çok nitelikli oyunlara imza attıkları görülmektedir. Hiçbir deneyime sahip olmayan bu ilk kadrolar Ermenistan'ın profesyonel tiyatrocuları tarafından eğitilmişlerdir. Tiyatroda sahnelenmek üzere Kürtlerin yaşamını anlatan birçok oyun Ermeni oyuncular tarafından yazılmıştır.

Ermeni Soxomon Torans "Mem û Zîn", S. Gînosyan; "Kerr û Kulik, Heso, Keça Mîrê-Mirin Kızı" oyunlarını, S. Kojoyan "Xuliqandina Rojê-Güneşin Yaratılışı" oyununu, V. Şoxêryan "Kenarê Elegezê-Elegez'in Kenarı" oyununu ve V. Manvêlyan "Nêçîra Lalvarê-Lalver Avı" oyununu yazarak kurulan Kürt Tiyatrosunun gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Kapatılma yılı olan 1947'ye kadar Elegez Kürt Tiyatrosuna her türlü maddi desteğin ve eğitimin verildiği görülmektedir. Toplam 10 yıl yaşayan Elegez Tiyatrosunda Kürt, Ermeni ve diğer ülkelerden yazarların kaleme aldığı 30'dan fazla oyun sahnelenir.

Gürcü, Azeri, Rus ve Ermeni edebiyatının klasikleri tiyatrolaştırılarak oynanır. Sahnelenmesi dönemin kadro ve eğitim düzeyine göre zor olan farklı halkların klasikleşmiş çok bilinen oyunları arasında, Gürcü tiyatrosundan Midvani'nin "Sîyaneta Welat", Azerbaycan tiyatrosundan Cefer Cabbarlı'nın "Sevil" Ermeni tiyatrosundan G. Sündükyan'ın "Pêpo", A. Şîrvanzade'nin "Ruhê Xirav-Kötü Ruh", V.Papazyan'ın "Zinar-Kaya" ve "Nezerê Mêrxas-Kahramanın Bakışı" oyunları seyirciyle buluşmuştur.

Kürt yazarlardan Celatê Koto'nun "Lûr de lûr", Heciyê Cindî'nin "Miraz-Dilek", Cerdoyê Gêncî'nin "Xuşka Doxtiryê-Hemşire" ve "Bira-Erkek Kardeş" oyunları sahnelenir. Elegez Tiyatrosunda Celatê Koto, Silêman Ceferov, Mîroyê Esed, Cerdoyê Gêncî, Eliyê Hecî, Emerîkê Delo farklı zaman dilimlerinde tiyatro grubuna başkanlık etmişlerdir. Tiyatro Grubunun yönetmen ve sanat danışmanlığı görevlerini ünlü Ermeni oyuncular yapmıştır.

Ermenistan'ın çok okunan gazetesi Sovetakan Hayastan, 1939 yılında oynanan "Keça Mîrekî-Mirin Kızı" oyunundan ve çok iyi performans gösteren Zozan Elî, Qeremanê Reşo, Hemîde Êsiv, Egîde Xudo, Ehmê Xudo, Cebare Mîrzo ve Edoyê Sultan adlı oyuncuların övgüyle bahseder. 1940 yılında Gürcistan'a turneye çıkan Elegez Tiyatrosu kalabalık bir seyirci grubuyla izlenir. Gürcistan'ın önemli gazetesi Sovetakan Gurcistan 209 nolu sayısında oyunu çok başarılı bularak övgüyle bahseder.

İkinci Dünya Savaşından önce sahnelenen oyunlarda gerici feodal kültüre karşı mücadele ele alınırken savaşın başlamasıyla birlikte Hitler Faşizmine ve Alman Devletinin saldırganlığına karşı Sosyalist anayurdun savunulması, fedakarlık ve vatan sevgisi gibi temalar işlenmiştir. Bu dönem oyunlarda daha çok faşizme karşı savaşın zorunluluğu, kahramanlık ve vatan için ölümün yüceliği oyunların ana konusudur.

Ş.Gênosyan'ın "Heso", Nayri Zaryan'ın "Heyfhildan-İntikam", H.Şaybûn'ın "Mêrgên Elegezê- Elegez Çayırı" ve B. Staffl'ın "Jêlêznyakê Partizan- Partizan Jêlêznyak'ı" savaş yıllarında sahnelenen bazı anti-faşist oyunlardandır.

Birçok oyun sahneleyen Elegez Kürt Devlet Tiyatrosu 1947 yılında Ermenistan Sovyet Hükümeti tarafından kapatılır ve bir daha da açılmasına gerek görülmez.

1955 yılında açılan Erivan Radyosu'nda Sovyetlerin dağıldığı 1991 yılına dek birçok tiyatro oyunu radyofonik olarak seslendirilir. Bu yayınlar sayesinde halkın

tiyatroya olan ilgisi ve sevgisi artmıştır. Bu yüzden sonraki yıllarda sahnelenen her tiyatro oyunu kalabalık seyirci grupları tarafından izlenmiştir.

Kürt Tiyatrosu Ermenistan'da Stalin'in ölümünden sonra 1970'lı yıllarda tekrar toparlanır. 1974'de Fêrikê Ûsiv'in Bê Qelen-Başlık Parası Olmadan, 1978'de Vaçe Harûtûnyan-Emerîkê Serdar'ın birlikte yazdıkları Teyrê Elegezê-Elegez Kartalı, 1979'da Suren Gînosyan-Heciyê Cindî'nin birlikte yazdığı Ker û Kulilk, 1979'da Eskerê Boyîk'ın yazdığı Sînco Qîza Xwe Dide Mêr-Sinco Kızını Evlendiriyor oyunları Erîvan'da sahnelenir.

1980'de Xelîl Mûradov'un yazdığı Memê û Eyšê, M. Maksîmov'un kaleme aldığı Pêşî Mirin Paşê Zewicîn-Önce Ölüm Sonra Evlilik, Eskerê Boyik'ın yazdığı Heyfhildan-İntikam, 1981'de Suren Gînosyan-Tosinê Reşîd'in ortak yazdığı Xecê û Siyabend, 1982'de Costa Xotagura'nın yazdığı Elî Welî oyunu, 1986'da Giyorgî Yogayev'in yazdığı "Cinar-Komşu", 1987'de Wezîrê Eşo'nun kaleme aldığı "Temo û Lawik-Temo ve Oğul", 1988'de Achot Papayan'ın yazdığı "Kumreşê Dînik" oyunları Erîvan'da sahnelenir.

Ermenistan'da Kürt kültürü ve tiyatrosunun gelişmesine büyük katkılarda bulunmuş en önemli isimlerden biride Sovyet Ermenistan parlamentosu üyesi ve Komünist partinin merkez komite üyesi, Kürt dostu, sanatçı ve entellektüel bir aydın olan Halkların Kardeşliğine gönülden inanmış, çaba göstermiş Kürtçeyi çok iyi bilen Ermeni Solak Nikogosyan'dır.

Mîroyê Esed, Qaçaxê Miho, Bekirê Miho, Elyê Hecî, Xanim Ayvazyanê unutulmaz performanslarıyla seyircilerin aklından çıkmayan oyuncularından bazılarıdır. Öyle ki Mîroyê Esed, Mem û Zîn oyununda Beko rolünü o kadar gerçekçi oynar ki seyircilerden bazıları tarafından yuhalanarak taşlanır.

Gelişen Kürt edebiyatı kendisini Kürtçe yazılan tiyatro oyunlarında da göstermiştir. 90'lı yıllara kadar birçok tiyatro eseri kitap olarak yayınlanır ve okuyucunun beğenisine sunulur.

1930 yılında Erebe Şemo'nun "Koçekê Derewîn-Yalancı Bir Yolculuk" oyunu, 1932 yılında Heciyê Cindî'nin Qutya Dû Dermana oyunu, 1935 yılında Wezîrî Nadirî'nin "Reva Jinê-Kadının Kaçışı" oyunu, Ahmedê Mirazî'nin Zemanê Çûyî-Geçmiş Zaman ve Zimanê Çiya-Dağların Dili tiyatro oyunları kitap olarak Erivan'da yayınlanır.

1964 yılında İsmâîlê Dûko'nun "Zewaca Bê Dil-Gönülsüz Evlilik" oyunu Erivan'da, 1967 yılında Taharê Biro'nun "Memê û Eyšê" oyunu Erivan'da, 1988 yılında Tosinê Reşîd'in "Siyabend û Xecê" oyunu Stockholm'de yayınlanır. Daha önce Ermenistan ve Gürcistan'da oyunları oynanan Eskerê Boyîk'ın 1980 yılında "Sînco Qîza Xwe Dide Mêr-Sinco Kızını Evlendiriyor" oyunu Erivan'da ve 1989 yılında "Mem û Zîn" oyunu Stockholm'de, 1989 yılında Ezîze Gerdenzerî'nin "Zarîna Çyan-Dağların Feryadı" oyunu Erivan'da kitap olarak yayınlanır.

Sovyet Kürt Tiyatrosu'nun yetenekli yönetmenleri arasında Ahmedê Mîrazî, Şalîkoyê Sefo, Rizganê Emo, Mirazê Êzo Ceferov 'un adları öne çıkmaktadır.

Uzun yıllar çalışmalarını her türlü fedakarlığı yaparak yürüten tiyatrocular Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla değişen siyasal-kültürel iklimle birlikte maddi imkansızlıklardan dolayı çalışmalarını yürütememişlerdir. Aralıklı olarak ortaya çıkan amatör tiyatro grupları da bu nedenle bir süre sonra dağılmak zorunda kalmıştır. Sovyet sistemi bütün eksik ve yanlış uygulamalarına rağmen kültür, sanat, edebiyat başta olmak üzere toplumsal yaşamın her alanında Kürtlere büyük kazanımlar sağlamıştır.

Özgücüne yani halka dayanmayan hiçbir şeyin uzun ömürlü olmadığı ortadadır. Tiyatronun da yaşamdaki her şey gibi örgütlenerek özgücüyle yaşayabileceği olanaklara ulaşması gerekmektedir. İnsanlık var oldukça tiyatroda var olacaktır. Bir toplumu toplum yapan en büyük değer üretimi olduğunu unutmamak gerek. Bugün Kürt Tiyatrosu yer temini, eğitim, oyunculuk, dramaturji, müzik, tekst, kostüm, ışık, aksesuar ve ödenek gibi ciddi sorunlarla boğuşmaktadır. Tiyatrolarımıza sahip çıkarak yok olmalarına engel olmak hepimizin görevidir.

KAYNAKLAR:

- 1-Dr.Eskerê Boyik, Çend dîdem ji edebyeta Kurdên Ermenistanê.
- 2-Dr.Eskerê Boyik, Li Elegezê Şanoya Kurdan.
- 3-Rizganê Emo, Millet bi ziman û hunera xwe kifş dibe.
- 4-Derhênerê Dawîn ê Şanoya Kurdî ya Sovyetê/Elegezê: Rizganê Emo.
- 5-Şaliko Bêkes, Di nava dîroka Kurdên Soviyetê de ewil Elegezê çanda teatroyê di nav me de pêş xist.
- 6-Mirazê Êzo Cewherî, Tiyatroya Kurdî ji bo min vatiniyeke netewî ye" (Ji Kovara Armanc, 1991).
- 7-Şalîkoyê Miraz, "Em hemû gunehkar in" (Rojnama "Welat, 24-30 Cotmeh 1993).
- 8-Nivîskarê xwedî ked û efrandinêd wî Hecîyê Cindî derheqa Ahmedê Mîrazî da.
- 9-Bernamegeh.org, Taharê Biro jiyay û berhemên wî.
- 10-Tosinê Reşîd, Kurdên Yekîtiya Sovyetê: Berê û Niha, (Sovyetler Birliği Kürtleri: Öncesi ve Sonrası), 2010.
- 11- Mûrad Oso Çawirî, Çavpêketinek li gel reveberê şanoya kurdî li bajarê Tîblîsê (1985).
- 12-Mirazê Uzo, Tiyatroya Netewî ya Kurda û Armanca Wê (1990).
- 13-Hecîyê Cindî, Klamên Cimeta Kurdî, Yêrêvan, Weşanxana Lîmûş, 2008.

- 14- Bayê Payîzê' hîn li 'Wetan'ê me li ba dibe, Hawarnet.
- 15- Mêrxasekî Kurdên Gurcistanê: Keremê Anqosî- Salihê Kevirbirî.
- 16- Keremê Anqosî, Sovyet hilweşiya em jî bûn garisê ser sêlê.
- 17- Büyük Sovyet Ansiklopedisi.
- 18- Koma Wetan û jiyana Kerem Tahar Gerdenzerî, bernamegeh.org.
- 19- Firîda Hecî Cewari, Bîranînên Min, Weşanxana Lîmûş, 2010.